

ITALSKÁ CESTA JULIA ZEYERA 1883-1884

Anna Stejskalová

Julius Zeyer navštívil Itálii dvakrát. Poprvé tam odjel na podzim roku 1883 a vrátil se do Čech počátkem července 1884. Druhý pobyt byl značně kratší – trval jen od počátku listopadu do poloviny prosince 1892 – a neměl pro jeho literární tvorbu žádný význam; souvisel s ryze soukromými spisovatelovými záležitostmi. Soustředíme se tedy na první cestu a její odraz v Zeyerově díle.

O tom, kudy vedly spisovatelovy kroky, se dovídáme z dopisů, které psal Josefu Václavu Sládkovi, Aloisu Kašparovi, Josefu Maudrovi a Marii Kalašové, dále ze životopisné studie Jaroslava Kampera a z monografické práce Jana Voborníka (viz PRAMENY).

Při prvním pobytu navštívil Zeyer řadu italských měst. Itálie v něm zanechala hluboké dojmy, okouzila ho uměleckými památkami i krásou své přírody. Byl nesmírně nadšen starou architekturou, sochařskými a malířskými díly, atmosférou starých kostelů, klášterů i pozůstatků antických staveb. Jeho cesta vedla přes Benátky, Veronu, Milán, Janov a Pisu do Florencie, odsud do Sieny, Říma, Neapole, na Sicílii a po krátkém výletu na pobřeží severní Afriky opět přes Sicílii, Florencii a Turín zpět do Čech.

O prvních dojmech krátce po příjezdu do Itálie napsal 20. listopadu 1883 z Janova Josefu Václavu Sládkovi: */.../ chodím jako ve snu po celý den a večer unavením klesám. Jakých dojmů! Hlava mi jde kolem.* (Sládek – Zeyer 1957, s. 73) V obdobném tónu píše 28. listopadu téhož roku z Florencie Josefu Maudrovi: */.../ žiju jako ve snu! Benátky, Verona, Janov, Pisa, Florencie – jeden jediný sen krásy.* (Dolenský 1923, s. 176)

Z korespondence víme, že celý měsíc pobýval ve Florencii – psal o tom příteli Aloisu Kašparovi i Josefu Václavu Sládkovi – a měl v úmyslu vrátit se tam ještě jednou (Kašpar 1902, s. 509). Tento svůj záměr uskutečnil při zpáteční cestě do Čech. Bloudil v okolí města, díval se z pahorků na ně i blízkou krajinu, sedával ve stínu pinií a cypřišů, procházel se starobylými ulicemi. Mnoho času trávil v zamyšlení a nadšení v kostelích a kláštorech před obrazy a freskami Giottovými a Fra Angelicovými i před reliéfy Luccy de la Robbii: *Dnes byl jsem v klášteře sv. Marka, v cele, kde žil Fra Angelico, viděl jsem jeho fresky v celách ostatních mnichů. Bloudil jsem dnes kolem města, viděl pahrbky Florencie a okolní krajinu, žádná na světě mě dosud tak nedojala. To je modrý sen, jako bajka se ti zdá. Vím teď, kde staří mistři brali pozadí k svým madonám.* (Dolenský 1923, s. 176)

Zeyer navštěvoval místa spjatá s velkými osobnostmi italské renesance a těžce nesl, že náš národ nikoho takového nemá: *Předevčirem byl jsem v domě a v komnatě, kde se Dante narodil, dnes stál jsem v Santa Croce u hrobu Michelangela, Galilea a Alferiho. Bože, jak jsou jiní národové šťastni, a my jsem chudi, praví žebráci.* (Sládek – Zeyer 1957, s. 75)

Z Florencie odjel těsně před vánočními svátky, 22. prosince, do Sieny. Ještě před odjezdem navštívil Fiesole. Nezapomenutelně na něho zapůsobilo svými přírodními krásami a vzácnou symbiózou středověkých, antických a dokonce i etruských památek: *Dnes jsem putoval do Fiesole, je to nejpoetičtější místo, které jsem posud viděl, půvabné k nepopsání /.../ vidíš v dále Florencii, celé údolí Arna, vily bez počtu. Slovem báječná krása. A co mám Ti teprve říci o tom klášteře františkánském s prastarým dvorem a se zahradou z cypřišů a laurů /.../ Pak pojednou octneš se zase v rozpadlé římské aréně, pak vidíš zase zbytky staré etruské kyklopické zdi, která se táhla kolem města před bůhvíkolika staletími, když zde ještě chrámy bohů stály, a z těch chrámů rozbitých vystavěli kostely /.../* (Sládek – Zeyer 1957, s. 79)

Vánoce strávil Zeyer v Sieně. Město ho ohromilo svým středověkým charakterem, monumentalitou i množstvím uměleckých památek: *Co bych Ti měl psát o Sieně? Překvapila mne svým velkým, středověkým rázem. To působí jako nějaké drama Viktora Huga. Zde cítíš, že se udály velké věci /.../ Je k nepopsání malebná /.../ Siena je monument. Ty paláce jsou jako pro giganty, po těch schodech aby chodily mramorové sochy /.../ A co tu pokladů uměleckých!* (Dolenský 1923, s. 170)

Na první vánoční svátek, 25. prosince 1883, odjel spisovatel do Říma. První dojem z „věčného města“ nebyl příznivý – čtvrť, kde bydlel, byla zcela moderní, a v porovnání se Sienou se mu zdála banální. Později se jeho názor mění – tak, jak se postupně s městem a jeho památkami seznamuje. Zůstává však k Římu chladný – patrně to je v důsledku únavy, způsobené množstvím dosavadních poznatků a neustále se střídajících zážitků. Vadila mu a rušila ho rovněž záplava cizinců, které na každém kroku potkával: *Dnes viděl jsem Koloseum při západu slunce, bez Angličanů, bez Američanek, a mám již jiný o Římě pojem. To*

se popsat nedá. Včera jsem byl v ghettu a ráno u sv. Petra. Sv. Petr mě překvapil tím, jak k neuvěření male vypadá, díváš-li se na něj z náměstí; uvnitř je ovšem kolosální. Ale upřímně řečeno, zůstal jsem úplně chladným. (Dolenský 1923, s. 255)

Ještě koncem ledna píše Josefu Václavu Sládkovi, že z Říma utíká a nejraději se prochází v okolní krásné krajině – campagni. Občas navštíví divadlo a nakonec neodolá a vydává se na prohlídky muzeí, galérií, paláců, kostelů a sbírek. Při návštěvě vatikánských muzeí se nedokáže ubránit obdivu: *První návštěva Vatikánu mne porazila. /.../ Jsi tak oslněn, že vskutku nic nevidíš a že nemáš doslovně dosti dechu. /.../ Jaké nevyzkoumatelné kouzlo leží v opravdu velkých výtvorech umění!* (Dolenský 1923, s. 256) Jen ho mrzí, že se o své dojmy nemůže podělit s někým blízkým, že své okouzlení nemůže vypovědět česky jinému Čechovi: */.../ je Ti jen líto, že nemůžeš nahlas vykřiknout, závidíš těm Angličanům, že vždy zas jiné syny Albionu naleznou, kterým své „very beautiful, indeed“ do ucha šeptat mohou.* (Dolenský 1923, s. 256)

V Římě Zeyer pobyl do konce dubna 1884. Zdejší pobyt přerušil asi čtrnáctidenním výletem, na který se vydal 21. února. Navštívil řadu měst a míst, jimiž byl nadšen a odkud si odnesl mnoho hlubokých dojmů a zážitků: */.../ viděl jsem Spoleto, vodopády u Terni, Foligno, Assisi, Perugia, Urbino, Arezzo, Cortinu, Trasimenské jezero, Chiusi s etruskými hroby, Orvieto, Montepulciano, Pienzu, přešel dvakrát Apenin, jednou průsmykem u Forli, mezi skalami, pod kterými se voda rvala s balvany a nad kterými orli kroužili /.../ Byl jsem v místech, kde málokdy uvidí člověka – cizince /.../ V Urbinu bylo právě zemětřesení /.../* (Dolenský 1923, s. 259)

Koncem dubna 1884 odjel Zeyer ze Říma do Neapole a dále na Sicílii. Odtud se vydal na kratší cestu do Tunisu, navštívil zříceniny Kartága. Litoval, že nemá dostatek peněz, aby se mohl podívat do Alžíru, Tripolisu nebo Maroka. Vrátil se zpět na Sicílii a ještě jednou navštívil Palermo, které na něho zapůsobilo neobvykle silným dojmem a o němž Sládkovi napsal, že je pozemským rájem a bledne před ním краса celé Itálie (Sládek – Zeyer 1957, s. 93).

Pak už se vydal na zpáteční cestu. V jejím průběhu se zastavil v Taormině, kde ve zříceninách starého řeckého divadla recitoval scénu ze svého *Orfea*. Píše o tom Sládkovi: *Tak jsem si vynahradil všechnu trpkost, kterou jsem vypil a polykal v Praze /.../ Alespoň slyšely Etna a moře a ty sloupky a portiky také jednou české slovo. Nebe bylo jasné, jen řada bílých jemných obláček tam plula, myslil jsem si, že to jsou Múzy. Byl jsem šťasten.* (Sládek – Zeyer 1957, s. 96) Prohlédl si ještě Pompeje a přes Florencii a Turín se vracel do Čech. V prvních dnech července přibyl do Prahy.

Uvedená cesta našla svůj odraz v Zeyerově tvorbě, přestože ne v takové míře, jak by se podle nadšení patrného z dopisů přátelům dalo očekávat. Ve Florencii dokončil nevelkou prozaickou legendu *Sestra Paskalina* (Lumír 1884), kterou začal psát již doma. Tato práce čerpá z několika pramenů – z legendy

o řeholnici, žijící současně dvěma životy – duchovním v klášteře a tělesným ve světě – spojené v jeden celek s legendou o Marii, všemocné ochránkyni hříšníků, dále ze středověké pověsti o knězi Janu a jeho báječné říši kdesi na Východě, jež má svůj původ ve starokřesťanské legendě o sv. Janu Evangelistovi, který nikdy nezemřel a založil v dalekých východních končinách Asie říši blažených. Skladba je proniknuta středověkým duchem, promítají se do ní náboženské představy o ráji a božím království, nebeský klid a svatost se střídají s hrůzou pouti peklem a s ponížením. Vše se spojuje v jednotný, organický, neobvykle životný a barvitý celek.

Pod mohutným dojmem z děl Giottových a Fra Angelicových se Zeyer cítil malý, neschopný, přestal si této své práce cenit, byl by ji nejraději zničil, kdyby ho nepoutaly závazky k redakci *Lumíru*: *Poslední jiskra tížádnosti ve mně uhasla. Cítím se barbarem a fušerem. A s tím mám Sládkovi dopsat jeden škvár, který jsem v Čechách začal!* (Dolenský 1923, s. 168)

A Sládkovi se omlouvá: *Odpusť, že není z nejlepších, ale to leží mimo člověka. Ted', když vidím obrazy Fra Angelica a Giotta denně a ty poetické jejich postavy pořádě před očima mám, myslím si, jak krásně oni by tu legendu byli namalovali /.../* (Sládek – Zeyer 1957, s. 75)

Za pobytu v Římě vytvořil Zeyer *Kroniku o svatém Brandanu* (Lumír 1884), veršovanou skladbu vycházející ze středověkých irských legend o svatém Patrikovi a ze starých irských a bretonských zpěvů. Vlastním podkladem mu byla starofrancouzská píseň z 12. století, doplněná legendou o králi Abgarovi, již našel v dějinách starokřesťanského umění. Báseň začal psát v Římě, kde ji dokončil na jaře 1884. Itálie tedy měla na jejím vzniku velký a rozhodující podíl. I architektura a krajina, které jsou zde popisovány, mají svůj reálný vzor v italských stavbách a tamní přírodě. Na *Kronice o svatém Brandanu* Zeyer pracoval s chutí a radostí a pohlížel na ni s určitým uspokojením: *Dokončil jsem dlouhatánskou báseň, Sv. Brandana, jak vyjel hledat pozemský ráj /.../ Je psán blankversem, když si celý svět povídá, že neumím rýmovat, tak už si netroufám.* (Sládek – Zeyer 1957, s. 85)

Teprve za několik let po návratu domů začíná Zeyer ztvárňovat dojmy z italské cesty.

Ve *Světozoru* v roce 1887 uveřejňuje veršovanou legendu *Kam, pane, kráčíš?* Váže se k pobytu v Římě a je v ní zpracován příběh známý později ze Sienkiewiczova románu *Quo vadis*. Na Zeyera silně zapůsobila jedinečná scenerie staré cesty Via Appia, na jejímž okraji stojí skromná svatyně Quo vadis, Domine, a ve své legendě ji zobrazil.

Památkou na florentský pobyt je povídka *Sníh ve Florencii* (Lumír 1887), v podstatě úvaha o síle umění, jejímž hrdinou je Michelangelo Buonarroti.

Látku ke krásné a citově bohaté povídce *Feniciin hřích* (Květy 1888) poskytla Zeyerovi Taormina. Povídka řeší otázku viny – falešné přísahy – a odpuštění, vztah mezi láskou a sebeobětováním na jedné a necitelností práva

i oficiálního náboženství na druhé straně. Děj se odehrává v reálném prostředí sicilského města Taorminy, ožívají v něm staré řecké, kartáginské, římské a středověké stavby i krajina v nejbližším okolí.

Nejvýznamnějším dílem s italskými motivy je bezesporu román *Jan Maria Plojhar*. Vznikal v letech 1887–1888 a vycházel na pokračování v *Lumíru* v roce 1888. Je to jedno z nejzajímavějších a nejpřímnějších Zeyerových děl, vypovídající mnohé i o svém tvůrci. Odehrává se v Římě, ale též v Čechách – v jihočeských Havranicích a v Praze – i na jiných místech.

Hrdina, Jan Maria Plojhar, se narodil jako básník a byl vychován matkou i chůvou ve světě snů, ideálů a vidin. Tento svět ho navždy upoutal a až do smrti uzavřel ve svém čarovném kruhu. Plojhar je záhadný člověk, smutný představitel národního poklesu, ale skrývá se v něm pud sebezáchovy a jiskra naděje, probuzená ideální láskou mladé Cateriny. Jejich milenecký vztah líčí Zeyer obdivuhodně jemně, s hlubokým pochopením a poezií. Plojhar a Caterina jsou zvláštní milenci. Více než životem se zabývají otázkou věčnosti, řeší problém nekonečnosti lásky a oběti, rozprávějí o splnutí duší v absolutnu.

Jan Maria je od první stránky románu sice krásný, oduševnělý, zároveň však unavený, přecitlivělý a skeptický muž. Vzpomíná v Římě na Prahu, jejíž chmurný obraz v sobě nese. Vrací se na čas do Prahy a na své aristokratické sídlo v Havranicích kdesi v jižních Čechách. Stále hledá Prahu, českou Prahu, která má být jeho spásou a zdrojem nového života. Touží po ní, ale v té, kterou nachází, nemůže žít – odpuzuje ho svým měšťánsky omezeným charakterem. Bouří se proti zatuchlému měšťáctví, prchá do ústraní, bloudí světem, poznává poklady uměleckých galerií.

Plojhar je snílek. Není šťasten, neboť nedovede žít. Nedokáže jít starými vyšlapanými cestami, ale není ani schopen vykročit na nové. Je obětí vlastních snů a přeludů. Marne hledá svou pravou životní dráhu a cíl, protože mezi světem, o kterém sní, a skutečností je nepřekročitelná propast. Ztělesňuje spisovatelovy touhy po nezávislé existenci, rodinném štěstí a uměleckém uplatnění, deziluzi a bolest z malosti našich národních poměrů, pesimismus, únavu a smutek z konce století.

V románu se prolínají báseň s pravdou, autobiografická skutečnost s románovým osudem, elegie a citově hluboká lyrika se satirou. Autobiografických prvků zde najdeme dostatek. Plojharova cesta Itálií, ke které se v myšlenkách vrací ve svém římském bytě, je vlastně Zeyerovým italským putováním v letech 1883–1884. Jihočeské Havranice a okolní krajina byly jistě inspirovány spisovatelovým výchovatelským působením u hrabat Lažanských na zámku v Želči nedaleko Soběslavě a v neposlední řadě „bílým domem v stinné zahradě“ – matčinou vilou v Liboci. Některé události z Plojharova osobního života měly svou přímou či nepřímou předlohu ve skutečném životě autorově a jeho rodiny (např. smrt Plojharova otce a myšlenka zakoupit si statek na Kavkaze a usídlit se tam apod.; Plojharovy názory na českou společnost, politické a kulturní poměry

mají své předchůdce v Zeyerově korespondenci např. s profesorem Kašparem, Sládkem, Maudrem). Přesto však nelze román považovat za autobiografický. I když má Plojhar řadu Zeyerových rysů, není jeho věrným obrazem.

Románem prochází několik základních motivů, které autor postupně rozvíjí a začleňuje do děje – motiv Prahy, lásky a smrti.

Po Praze touží Plojhar, Praha se mu stává, jak už bylo uvedeno, vysněným ideálem, spásou, zdrojem nového života. Praha ožívá ve vzpomínkách Caterininy matky jako obraz ztraceného mládí, štěstí a lásky, svou představu Prahy, vytvořenou na základě matčina vypravování, má i Caterina – její Praha je zhmotněním nejasných snů o kráse, představ o životě a světě.

Motiv lásky je rozpracován do řady variací. Vedle lásky smyslné, vášnivé a sobecké, která vlastně ani láskou není a jejíž personifikací je paní Dragopulos, je zde láska mateřská a synovská (láska matky k Janu Marii a naopak), křehká a zároveň hluboká láska ženy k muži, schopná nejvyšších obětí (Caterinina láska k Plojharovi), ale též láska k národu a vlasti – bolestná, vycházející z vědomí tragiky národních dějin a ústící v obavy o další osudy vzdáleného domova.

Celým románem prochází motiv smrti. Obava ze zániku národa se prolíná s obrazem skutečné smrti Plojharovy matky a předtucha smrti vlastní vyúsťuje nejen ve skon hrdinův, ale i v dobrovolnou smrt Caterininu. Zvláštní úlohu v ději i v Caterinině životě hrají šperky z hrobu etruské dívky – předznamenávají její vlastní osud. Tak jako ona dávná neznámá provází ve smrti svého otce či muže, rozhoduje se i Caterina ukončit svůj život zároveň s Plojharovým.

Zajímavými a krásnými postavami jsou chůvy – Plojharova chůva Běta a především Caterinina chůva Suntarella. Má typické rysy lidového člověka – je věrná, plná citu, i když jej projevuje svým zvláštním způsobem, pracovitá, obětavá, ale i podnikavá, schopná najít – díky svému zdravému rozumu a energičnosti – východisko z obtížných situací. Je lidovým prvkem románu, ztělesňuje zdravé jádro, které je v lidu ukryto, jeho schopností. Plojhar, dítě dekadentního konce století, i Caterina, poslední potomek starého aristokratického rodu a symbol tohoto odcházejícího světa, umírají, Suntarella žije dál.

Významné místo v ději náleží Římu. Ožívají římské ulice, náměstí, chrámy, paláce, domy a parky a v nich se pohybuje pestrá společnost. Neobyčejně působivá jsou líčení campagni – zvláštní, zasmušilé, melancholické, ale poetické krajiny v okolí „věčného města“, okouzující, zároveň však podivně tklivé, v níž se mezi kvetoucími mandlovníky rozpadají trosky starých etruských a římských staveb a již ožívují stáda pasoucích se ovcí. Zeyer při jejím líčení projevuje velké mistrovství slova a malířské vidění. S neobyčejným citem pro krásu a barvy kreslí krajinu v různých částech dne i ročních obdobích. Má cit pro jemné odstíny, dovede rozehrát celou stupnici barev a vyvolat v čtenáři nezapomenutelný, mohutný dojem. Zdá se, jako by jeho obrazy přírody prostupovala hudba: každý její tón má svůj ekvivalent v barevném odstínu. Čtenář si z jeho obrazů přírody odnáší hluboký a neopakovatelný prožitek krásna.

Zeyerova italská cesta v letech 1883-1884 nebyla tak silným inspiračním zdrojem jako např. pobyty v Rusku a nepodařilo se mu též tolik proniknout k podstatě duchovního života národa a pochopit jej (viz Stejskalová 1984). Proto i literární žeh z této cesty není nikterak rozsáhlá. Díla, jež jsou jejím bezprostředním ohlasem, vznikají až po třiletém pobytu doma, v krátkém rozmezí let 1887-1888. Nejsilnější v nich působí pasáže, v nichž je využito italských reálií (*Feniciin hřích*), především pak obrazy italské přírody (*Jan Maria Plojhar*).

Za poněkud zvláštní případ lze považovat *Kroniku o svatém Brandanu*, která, jak víme, dostala svou definitivní podobu na jaře 1884 v Římě. Jsou v ní obrazy italské krajiny a architektury, vlastní látku však čerpal Zeyer odjinud a do Říma si už přivezl takřka hotovou představu o tomto svém díle.

Ani román *Jan Maria Plojhar* nelze označit za dílo s čistě italskou tematikou. Odrazem cesty do Itálie jsou v něm obrazy Říma a okolní krajiny, ale problémy, které zde autor řeší – kromě vlastních nesplněných tužeb – jsou ryze české (především problém existence národa a jeho místa mezi národy ostatními).

Přínosem italské cesty bylo bezprostřední setkání s největšími uměleckými díly antiky, středověku a renesance, jež umožnilo Zeyerovi plněji pochopit podstatu a velikost umění i sílu a hloubku umělecké výpovědi. Zároveň však jej přivedlo k přesvědčení o vlastní malosti a nemožnosti vyrovnat se velkým mistrům, jejichž díla obdivoval a hluboce prožíval (viz jeho vlastní hodnocení legendy *Sestra Paskalina*).

To asi byl jeden z hlavních důvodů poměrně malého počtu děl s italskou tematikou i toho, proč vznikala po tak dlouhém časovém odstupu – teprve tehdy, až se vyrovnal se všemi dojmy a hlubokými otřesy, které v něm kontakt s velikými uměleckými díly minulosti zanechal, byl Zeyer schopen to, co načerpal, literárně zpracovat a uchovat ve svých dílech.

PRAMENY

DOLENSKÝ, Antonín, ed.

1923 „Korespondence Julia Zeyera“ (Josefu Maudrovi), *Časopis Národního muzea* 97, 1923, s. 160–172, 255–262

KAMPER, Jaroslav, ed.

1901 „Julius Zeyer“, *Časopis Muzea Království českého* 75, 1901, s. 36–48, 204–235, 333–348

KAŠPAR, Alois, ed.

1902 „Z korespondence Julia Zeyera“, *Časopis Muzea Království českého* 76, 1902, s. 233–261, 448–473, 509–522

SLÁDEK, Josef Václav – ZEYER, Julius

1957 *Josef Václav Sládek – Julius Zeyer. Vzájemná korespondence*, red. J. Š. Kvapil (Praha: ČSAV)

VOBORNÍK, Jan

1907 *Julius Zeyer* (Praha: Unie)

ZEYER, Julius

1884 „Sestra Paskalina“, *Lumír* 12, 1884, č. 1, s. 3–6, č. 2, s. 17–19, č. 3, s. 33–36, č. 4, s. 52–55, č. 5, s. 68–71

1884 „Kronika o svatém Brandanu“, *Lumír* 12, 1884, č. 15, s. 226–228, č. 16, s. 241–243, č. 17, s. 259–263, č. 18, s. 273–276, č. 19, s. 296–298, č. 20, s. 308–311, č. 21, s. 325–329, č. 22, s. 343–345, č. 23, s. 359–362

1886/87 „Kam, Pane, kráčíš?“, *Světlozor* 21, 1886/87, č. 1, s. 2–3

1887 „Sníh ve Florencii“, *Lumír* 15, 1887, č. 28, s. 395–397, č. 29, s. 407–409

1888 „Feniciin hřích“, *Květy* 10, 1888, II, č. 9, s. 285–304

1888 „Jan Maria Plojhar“, *Lumír* 16, 1888, průběžně č. 1–36

ZIKMUND, Jaroslav – KVAPIL Josef Š., ed.

1948 *Ve stínu Orfea. Julius Zeyer a rodina Kalašových ve vzájemných dopisech* (Praha: Spolek čes. bibliofilů)

LITERATURA

STEJSKALOVÁ, Anna

1984 „Julius Zeyer a Rusko“, *Filologické studie* 12, 1984, s. 7–45